

صله رحم از منظر رهیافت های وحیانی و تأثیر آن در بهداشت روانی

مهدی بیات مختاری

عضو هیأت علمی دانشگاه نیشابور

چکیده

انسان معاصر، که در مقطعی دستخوش عقل گرایی و تجربه بسندگی شد و علی رغم پیشرفت هایش در حوزه روانپزشکی و روانشناسی، نتوانست بیماریها، ناهنجاریهای روانی، اضطراب و افسردگی خویش را کاهش دهد، به اضطراب، اقبال به داروهای شیمیایی زبان آور کرد. اما خوشبختانه، پس از این فرود و نشیب، دانشمندان علوم انسانی، روان شناسان و به خصوص روان شناسان سلامت، همگی در پژوهش های خارجی و داخلی، به رابطه مثبت سلامت و بهداشت روانی با باورهای مذهبی، پای فشرده و به جست وجوها و تحقیقات گسترده ای در این زمینه اقدام نموده اند. یکی از شرایط لازم برای دستیابی به سلامت روان، برخورداری از یک نظام ارزشی منسجم می باشد و تحقیقات انجام شده نیز عامل پیدایش بسیاری از ناسازگاری ها روانی را تضادهای ارزشی و عدم استقرار یک نظام ارزشی سازمان یافته، در فرد می دانند. پیوند میان بهداشت و سلامت جسمانی و روانی انسان با اعتقادات، هنجارها و رفتارهای دینی، غیر قابل انکار است. یکی از دستورالعمل های بنیادین، که ادیان و به ویژه در «قرآن» و «سنت» بر آن بسیار تأکید شده است، ارتباط با خویشاوندان و اقوام است که از آن تحت عنوان «صله رحم» یاد می شود. نویسنده این سطور، با روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و فیش برداری و پردازش و توصیف و تحلیل آیات و روایات، به این نکات رسیده است که در اندیشه دینی ما، حفظ، توسعه و تعمیق روابط فAMILI و ارتباط صمیمانه خویشاوندان از آنچنان اهمیتی برخوردار است که پیامبر اسلام آن را «جزء دین» دانسته و در جای دیگر، هدف از رسالت خویش را پس از بندگی خداوند و شکستن بت ها و طاغوت ها، «صله رحم» معرفی می کند. برای صله رحم در منابع دینی، پیامدها و آثار مثبت دنیوی و اخروی فراوانی ذکر شده که در این مقاله، به آثار چهارده گانه «صله رحم» در دنیا و آثار پنج گانه آن در نظام آخرت بحث شده است. از مهمترین آنها: سامان یافتن امور دنیوی و اخروی، آرامش و بهداشت روانی، عافیت و سلامت جسمی، می باشد.

واژگان کلیدی: قرآن، سنت، صله رحم، بهداشت روانی.

۱. مقدمه

برخلاف پیشرفت‌های بشر در حوزه روانشناسی و روانکاو و دستاوردهای دانش بشری در زمینه روان انسان، از جهت اینکه تصویر واقع‌نمایی از ژرفای وجود آدمی و نیازهای بنیادین وی ندارند، توفیق چندانی در پیشگیری و درمان بیماریهای روانی نداشته و ندارند. با وجود پیشرفت فناوری و شکوفایی صنعت ارتباطات و تسهیل ارتباط میان آحاد انسانی، پاره‌ای از مردم خود را کاملاً غریب و تنها می‌یابند. بیماریها و ناهنجاریهای روانی، بالخصوص در جوامع صنعتی، توسعه یافته است. اعضای این جوامع، رنجور از اضطراب‌اند و احساس تنهایی و افسردگی می‌کنند و در آنها حالت دلواپسی که با اتفاقات زمان و شرایط مکانی، تناسب ندارد، ایجاد شده است و لذا به داروهای آرام‌بخش رو آورده‌اند. انسان متجدد، به شدت از احساس پوچی و بی‌هویتی، رنج می‌برد و از آینده خویش ناامید است و از این رهگذر برخی، تنها راه چاره را، خودکشی قرار داده‌اند. در اساس شکوفایی علم و تکنولوژی و صنعت، به گسترش بحران‌های روانی کمک کرده است و نه تنها بزرگسالان و جوانان که بسیاری از کودکان نیز به ناهنجاریهای روانی مبتلا شده‌اند.

دانشمندان علوم انسانی و روان‌شناسان، همگی در پژوهش‌های خارجی و داخلی، به رابطه مثبت سلامت و بهداشت روانی با اعتقادات مذهبی و پایبندی به آموزه‌های دینی، پای فشرده و به تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه اقدام نموده‌اند و برای رهایی بشر از دلواپسی و اضطراب، بازگشت به متافیزیک و تدبیر و سرسپردگی به تعالیم وحیانی و آسمانی را، مورد تأکید قرار می‌دهند. در بین مکاتب موجود، اسلام مکتبی است جامع و واقع‌گرا و منطبق بر شرایط وجودی انسان که به همه جوانب نیازهای انسانی اعم از شناختی، عاطفی، جسمانی و فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی و... توجه کافی شده است. در آیه فطرت (روم/ ۳۰)، اسلام دین قیّم خدا و هماهنگ با فطرت و مطابق سرشت و نوع خلقت انسان، معرفی شده است، و توجه کامل و حق‌گرایانه به دین، چیزی است که خالق هستی، انسان را بر آن سرشته است. قوانین و دستورالعمل‌های اسلام هماهنگ با سرشت آدمی است. پس اگر دستور دینی می‌گوید: «و یحلّ لهم الطیبات و یحرّم علیهم الخبائث/ خوراکی پاکیزه بخورید و از غذاهای آلوده بپرهیزید» (اعراف/ ۱۵۷)، به یک خواست فطری انسان توجه نموده است. و اگر می‌گوید در برابر آفریدگار خویش متواضع باشید و او را بپرستید، نیاز سرشتی دیگری را مدنظر داشته و اگر لزوم احسان به هم‌نوعان، نیکی به پدر و مادر و ارتباط با خویشاوندان و «صله رحم» را عنوان می‌کند، مقتضای دیگری است که در سرشت و نوع خلقت انسان به ودیعه گذاشته شده است. به طور کلی، تمام احکام به گونه‌ای برنامه‌ریزی شده است که موافق خواست فطری انسان است؛ چیزی است که ما آگاهانه یا ناآگاهانه آن را خواستاریم، اگرچه به آن توجه و التفات نداشته باشیم.

ما بر این باوریم آنچه که در سلامت، کمال و سعادت و بهداشت جسمی و روانی انسان می‌تواند نقش داشته باشد، در ادیان توحیدی و به ویژه در آموزه‌های دینی اسلام به عنوان یک مکتب جامع و کامل، یافت می‌شود. شاید چنین دیدگاهی باعث شده است که بشر پس از طی یک دوره عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی و دوری از معارف دینی و آموزه‌های ادیان الهی به نقش دین در بهداشت جسمی و روانی انسان پی‌ببرد و به جستجوها و تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه اقدام نماید. مثلاً، والریت (Valeriet, A.E) و دیگران با ارائه دیدگاه روانی - اجتماعی خویش، رابطه بین مذهب و سلامت را چنین ترسیم می‌کنند: «سلامتی دربردارنده مؤلفه‌های عمر طولانی، شاد بودن، بهبود بیماری‌های حادّ و بازگشت به سطح سلامت قبلی است. مذهب می‌تواند به عنوان یک نظام اجتماعی و پیچیده، تأثیر زیادی بر رفتار و بازخوردهای مهم از جمله در برنامه‌ریزی خانواده، سیاست و چگونگی تفسیر زندگی روزانه داشته باشد» (ام. رابین دیماتنو، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۵۹).

در اندیشه دینی، تعمیق روابط فامیلی و ارتباط صمیمانه و حمایتی خویشاوندان از آنچنان اهمیتی برخوردار است که خداوند سبحان، درباره صله ارحام می‌فرماید: «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا؛ و از خدای بپرهیزید که - همگی به عظمت او معترفید- و نیز از قطع رابطه با خویشاوندان خود پرهیز کنید، زیرا خداوند مراقب شما است (نساء/۱).

قرآن حفظ پیوندهای فامیلی را یکی از وظایف و برنامه های صاحبان خرد، تلقی کرده و در آیاتی چند، تارکان این امر مهم را مستحق نفرین الهی می‌داند (بقره/۲۷؛ رعد/۲۱؛ محمد/۲۲).

و روایات فراوانی هم حتی توصیه به «صله رحم» می‌کنند حتی با کسانی که با ما قطع رابطه کرده‌اند. صله رحم از آن دسته واجباتی است که در آن مصالح زیادی نهفته است و به گونه‌ای است که هر کسی خود باید به آن بپردازد و این گونه نیست که با انجام دادن آن توسط یک نفر، از دیگران ساقط شود، به عبارت دیگر از «واجبات کفایی» به حساب نمی‌آید. پیامبر اسلام (ص) آن را جزء دین دانسته و فرموده است: «به حاضر و غایب اتمم و آنانی که از اصلاص مردان و ارحام زنان تا روز قیامت به دنیا می‌آیند، سفارش می‌کنم صله رحم کنند، اگرچه به فاصله یک سال راه باشد، زیرا صله رحم جزء دین است» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۵۱، ح ۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، باب ۳، روایت ۷۳) و در موضع دیگر، هدف از رسالت خویش را پس از بندگی خداوند و شکستن بت‌ها و طواغیت، صله رحم معرفی می‌کنند (همان، ج ۳۸، باب ۶۵، حدیث ۴۹). از منظر دین، نقش صله رحم به گونه‌ای است که انجام آن سبب سامان دهی و ایجاد سلامت و عافیت و در طریق صحیح قرار گرفتن تمام امور می‌شود، آنجا که امام صادق (ع) می‌فرماید: «تباروا و تواصلوا... و تعطون العافیة فی جمیع امورکم» (همان، ج ۷۴، باب ۱۷، حدیث ۱۰) همچنین در روایتی دیگر، ارتباط خویشاوندی را سبب آرامش و تسکین خاطر افراد معرفی کرده و چنین می‌فرماید: «ایما رجل غضب علی ذی رحمه فلیقم الیه، ولیدن منه و لیمسه فان الرحم اذا مست الرحم سکت: هرگاه کسی از رحم خود عصبانی شد، و بر او غضب کند پس باید به سوی او روانه شود و با او تماس برقرار کند. به درستی که دو رحم در تماس با یکدیگر به آرامش و سکون می‌رسند» (همان، ج ۷۳، باب ۱۳۲، حدیث ۹).

۲. مفهوم و چیستی «صله» و «رحم» در فرهنگ دین

صله رحم از دو واژه «صله» و «رحم» تشکیل شده است. صله از ریشه «وصل» به معنای پیوستن دو چیز است (دهخدا، ج ۷، ص ۱۰۵۱۹). راغب اصفهانی درباره صله رحم، چنین می‌گوید: «رحم در اصل همان رحم زن است و استعاره برای نزدیکان و خویشاوندان به کار می‌رود به این جهت که آن‌ها از یک رحم شکل گرفته‌اند» (راغب، ۱۴۰۴، ص ۱۹۱). شهید ثانی نیز می‌گوید: «مراد از رحم نزدیکانی هستند که از طریق نسب به فرد پیوند دارند» (فیض کاشانی، ۱۳۸۲، ج ۳، ص ۴۳۴، به نقل از شهید ثانی). علامه مجلسی نیز چنین نگاشته‌اند: «رحم هر خویشاوندی را گویند که عرفاً مردم او را از ارحام و اقوام خود بدانند» (مجلسی، ج ۷۱، ص ۱۰۹). علامه طباطبایی می‌نویسد: «کلمه «ارحام» جمع کلمه «رحم» است و رحم در اصل به معنای محل نشو و نمای جنین در شکم مادران می‌باشد ولی بعدها به عنوان استعاره و به علاقه ظرف و مظروف در معنای قرابت و خویشاوندی استعمال شد، چون خویشاوندان همه در اینکه از یک رحم خارج شده‌اند، مشترکند پس کلمه «رحم» به معنای نزدیک و ارحام به معنای نزدیکان انسان است» (طباطبایی، ۱۳۹۴، ج ۴، ص ۱۳۸). در حدیثی از امام صادق (ع) نیز وقتی از حضرتشان درباره تفسیر آیه شریفه «الذین یصلون ما امرالله به أن یوصل» (رعد/۲۱) سؤال شد، فرمودند: «قرابتک» یعنی منظور خویشاوندان تو است (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۶، ح ۲۷؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۴۹۴). از مجموع آنچه ذکر شد معلوم می‌شود مراد از «رحم» و «ارحام» که صله او، مورد تأکید و توصیه دین است، اقوام و خویشاوندان می‌باشند. زیرا، واژه «رحم و ارحام» در اصل، برگرفته از همان «رحم» است که جایگاه رشد جنین است و ارحام و به تعبیر دیگر «ذوالقربی» به تمام افرادی

گفته می‌شود که از طریق تولد با انسان نسبتی پیدا می‌کنند و دایره آن محدود به محارمی مثل عمه، خاله، خواهر، عمو و دایی، نمی‌شود بلکه تمام کسانی که در سه طبقه ارث قرار دارند، را شامل می‌شود.

اما درباره معنای «صله» و مفهوم این واژه، ابن اثیر چنین می‌گوید: «مراد از صله رحم، احسان نمودن به نزدیکان از خویشاوندان نسبی و سببی و مهربانی و عطف نشان دادن به آن‌ها و رعایت کردن احوال آنان است (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷، ماده: وصل). نراقی نوشته است: «صله رحم عبارت است از شریک ساختن رحم و خویشاوندان در مال و مقام و دیگر خیرات دنیا که آدمی به آن‌ها دست می‌یابد» (نراقی، ج ۲، ص ۲۵۶) وی برای تبیین معنای صله رحم به قرینه مقابله، ابتدا قطع رحم را معنا و مصادیق آن را ذکر می‌کند و سپس می‌گوید: «آنچه مقابل این امور باشد، صله رحم تلقی می‌شود.» بنابراین «مراد از قطع رحم این است که وی را با گفتار یا کرداری اذیت و آزاردهی یا به چیزی نیازمند است و تو بیش از نیاز خود از آن بهره مند هستی ولی از بخشش خودداری کنی و یا قادر به دفع ظلم از او باشی و دفع ظلم از وی نکنی یا از روی تأکید او را رها کرده باشی و اگر مریض شد به عیادتش نروی و موقعی که از مسافرت برگشت به زیارتش حاضر نشوی. همه این امور و امثال آن از مصادیق قطع رحم است. و آنچه مقابل این امور است از مصادیق صله رحم شمرده می‌شود. جلوگیری از اذیت و آزار او، مساوات نمودن به مال با او به ملاقات وی رفتن و با دست و زبان کمک کردن و غیره است» (همان). حایری، نیز می‌نویسد: «معنای اصطلاحی صله رحم، ارتباط و دیدار با خویشاوندان و کمک به آنها است» (حایری، ص ۱۲). دیگری می‌نویسد: «صله» از «وصل» به معنای اتصال و پیوستگی است و در مقولات معنوی به عمل و رفتاری که قرابت و پیوند میان افراد ایجاد می‌کند یا تحکیم می‌بخشد، اطلاق می‌شود» (شرف الدین، ص ۲۷). بنابراین، صله رحم، به معنای محبت، رسیدگی نسبت به همه خویشان و نزدیکان - که سه طبقه وراثت را در فقه اسلامی تشکیل می‌دهند- و دید و بازدید با آنهاست. در فقه اسلامی، ارحام و خویشان نسبی از حقوق بیشتری نسبت به دیگران برخوردارند و به آن‌ها توجه زیادی شده است، مثلاً در مواردی که انسان حقوق مالی مانند نذر، صدقه، زکات و... به عهده دارد، اگر میان بستگان وی افراد نیازمندی وجود داشته باشند، باید آن‌ها را بر دیگران مقدم بدارد. بنابراین صله رحم تنها در دید و بازدید خلاصه نمی‌شود بلکه باید این دید و بازدید همراه با مهر و محبت و صفا و صمیمیت باشد و علماً، کمک مالی به ارحام را در صورت نیاز، جزء صله ارحام می‌دانند.

بنابراین، صله رحم و ارتباط با اقوام و خویشاوندان، می‌تواند در شکل‌های گوناگون نمود خارجی پیدا کند. گاهی اوقات در حد یک سلام کردن و احوال‌پرسی است، چنانچه امام صادق (ع) می‌فرماید: «صلوا ارحامکم ولو بحسن السلام و ردّ الجواب (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۱) و گاهی به صورت ملاقات‌های حضوری، کمک مادی و معنوی در موقعیت‌های مقتضی و بالاخره تماس‌های مستقیم و غیرمستقیم با اقوام به گونه‌ای که احساس شود، پیوند خویشاوندی همواره بین آن‌ها برقرار است. صله رحم، نباید تنها به دیدار ختم شود بلکه سزاوار است، با آگاه شدن از نیاز و گرفتاری‌های اطرافیان، قدمی در مسیر حل آن نیز برداریم. صله رحم، افزون بر دیدار، همیاری هم هست، از این رو در روایتی از امام علی (ع)، نقل شده است: «فَمَنْ أْتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَلْيَصِلْ بِهِ قَرَابَتَهُ: کسی که از سوی خدا ثروتی به دست آورد، باید بستگان خویش را به وسیله آن دستگیری کند» (علی بن ابی طالب، خ ۱۴۲، ص ۲۶۰).

بریدن از خویشان که از آن به قطع رحم تعبیر شده است، نیز تنها به معنای قطع رفت و آمد نیست؛ همان‌گونه که صله رحم، فقط در دیدار یکدیگر خلاصه نمی‌شود. از جمله مصادیق‌های قطع رحم، این است که بستگان خود را به گفتار یا کردار بیازاری و با او رفتار ناشایست کنی یا او نیازمند به چیزی مثل: لباس، مسکن و خوراک و... باشد که تو قدرت رفع نیاز او را داشته باشی، ولی هیچ اقدام نکنی یا حقی از او سلب شده باشد و برای تو احقاق آن حق فراهم باشد، ولی بی توجه باشی یا به سبب

کینه و حسد، از او دوری کنی و هنگام بیماری او به عیادتش نروی و هنگامی که از سفر باز می‌گردد، به دیدنش نروی. در مقابل، یاری کردن به مال و کمک کردن با زبان و دست و پا و پرهیز از رنجش و آزار خویشان و مواردی این گونه، از مصداق های صله رحم هستند.

۳. اهمیت و جایگاه صله ارحام در منظر اسلام

مکتب اسلام، اعمال بسیاری را برای داشتن زندگی خوب، معرفی و توصیه کرده است. «صله رحم» یکی از آن اعمال کلیدی بشمار می‌آید. از آنجا که آموزه های وحیانی برای حفظ و تقویت بنیانهای اجتماعی و روابط خویشاوندی، تأکید بسیاری دارد، ترک و بی توجهی به «ارحام» در منطق و فرهنگ اسلامی، یکی از زشت ترین و بزرگترین گناهان کبیره به حساب آورده است. بی توجهی به ارحام در منطق قرآن، آن قدر مورد نکوهش است که خداوند متعال در آیاتی چند به طور صریح و آشکار، کسانی را که به این واجب دینی بی توجهی می نمایند، به شدت نکوهش می نماید و ایشان را از ترک صله رحم باز می‌دارد: «وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسْأَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا» و از خدایی که به نام او از یکدیگر درخواست می کنید و از بریدن با خویشاوندان، پروا داشته باشید، که خداوند بر شما نگاهبان است. (نساء/۱). در مذمت و نکوهش قطع ارتباط با خویشاوند و شومی آن همین بس که در روایتی از امام باقر (ع) نقل شده است که فرمودند: «مبادا با کسی که قاطع رحم است رفاقت کنی، زیرا من او را در سه موضع از قرآن خدای عزّ و جلّ یافتم که به او لعن شده است. در سوره محمد، می فرماید: «باید به منافقان گفت اگر تصدیق نکنید، انتظار جز این از شما نمی‌رود که در زمین فساد راه انداخته و رحم خود را قطع کنید. اینان کسانی هستند که خدا لعنتشان کرده و کر و کورشان ساخته است (محمد/ ۲۲، ۲۳). و در سوره رعد، فرموده است: «و کسانی که عهدشان را با خدا پس از بستن آن می‌شکنند و آنچه را خدا به پیوستن آن فرمان داده است می‌گسلند، و با انجام کارهای ناشایسته در زمین فساد می‌کنند، برای آنان دوری از رحمت خدا خواهد بود و ناگواری این سرا را خواهند داشت» (رعد/۲۵). و در سوره بقره فرموده است: «همانانی که پیمان خدا را پس از بستن آن می‌شکنند؛ و آنچه را خداوند به پیوستنش امر فرموده می‌گسلند؛ و در زمین به فساد می‌پردازند؛ آنانند که زیانکارانند. (بقره/۲۷)». (کلینی، ج ۲، ص ۳۷۷، ح ۷ و ص ۶۴۱، ح ۷). امام علی (ع) می فرماید: «إن لاهل الدین علامات يعرفون بها... وصله الأرحام، برای اهل دین علاماتی است که با آنها شناخته می‌شوند و صله رحم یکی از آنها است (کلینی، ج ۲، ص ۲۳۹، ح ۳۰، صدوق، ۱۴۱۷، ص ۲۹۰، ح ۳۲۳ / ۷؛ صدوق، ۱۳۶۲، ش، ص ۴۸۳، ح ۵۶؛ همو، بی تا، ص ۴۶؛ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۱۱). امام صادق (ع) نیز در روایتی به نقل از پیامبر اکرم (ص) می فرماید: افضل اعمال بعد از ایمان، صله رحم است و در نکوهش و مذمت قطع رحم همین بس که امام علی (ع) می فرماید: اقبح المعاصی قطیعه الرحم و العقوق، زشت ترین معصیت‌ها، قطع رحم و عاق والدین شدن است. (محمدی ری شهری، ج ۴، ص ۸۹).

۴. آثار و ره آوردهای صله ارحام و ابعاد آن

صله رحم آثار مثبت مادی، معنوی، فردی و اجتماعی بسیاری دارد که در احادیث به آن اشاره شده است. امام سجاد (ع) خطاب به ابو حمزه فرمود: «اگر دوست داری که خداوند، مرگ تو را نیکو مقرر کند و از گناهانت درگذرد، نیکی کن؛ در خفا صدقه بده و صله رحم به جای آر. به درستی که آنها عمر انسان را زیاد می‌کنند و فقر را از بین می‌برند. (مجلسی، ج ۹۶، باب ۱۶، ح ۳۷). امام باقر (ع)، نیز آثار شگفت انگیز صله رحم را این گونه بیان می‌کند: «پیوند با خویشان، اعمال را پاکیزه و نیکو می‌کند و به بهترین درجه از کمال می‌رساند. بزرگ ترین ثواب را ارزانی صاحبش می‌دارد و او را از کاستی‌ها، پاک و مقبول درگاه الهی می‌سازد. ثروت را فزونی می‌دهد، گرفتاری‌ها و بلاها را دور، و حساب روز قیامت را آسان می‌کند و مرگ را به

تأخیر می‌اندازد. (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۰، ح ۴). در این بخش به برخی از آثار صله رحم در قالب احادیث نبوی و ائمه اطهار (ع)، و تفسیر و تبیین آنها، اشاره می‌کنیم. ما مبحث آثار و فرآورده های «صله ارحام»، را در ذیل دو مبحث، پی‌گیری می‌کنیم: ۱. صله رحم و آثار آن در نظام این جهانی و دنیا. ۲. صله رحم و آثار آن در نظام آخرت.

۴-۱. صله رحم و آثار مادی و روانی آن در نظام دنیا

مطالعاتی که بواسطه زیست‌شناسان و روان‌شناسان به عمل آمده، نشانگر این حقیقت است که تأمین پاره‌ای از احتیاجات جسمانی و روانی برای تمام افراد بشر، ضروری است. ابعاد مختلف: معرفتی، عاطفی و جسمانی از نیازهای اساسی انسان است. تمام افراد در همه دوره‌های زندگی، این احتیاجات را برای خود ضروری تلقی می‌کنند و برای تأمین آن‌ها، حداکثر کوشش را به خرج می‌دهند. عدم تأمین این احتیاجات، چه در زمینه بدنی و جسمانی و چه در زمینه روحی و روانی، سبب ایجاد اختلال در ارگانیکسم خواهد شد و عدم تأمین این نیازها، در بهداشت بدنی و روانی انسان تأثیر بسزایی دارد. به نظر روان‌شناسان، نیازهای روانی به اندازه نیازهای بدنی برای انسان، حیاتی است و بلکه این گونه نیازها در ردیف نیازهای عالی می‌باشد. بعضی از نیازهای روانی که صله رحم می‌تواند، نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین و ارضای آن‌ها ایفا کند، اشاره می‌کنیم:

۴-۱-۱. تأمین نیاز به محبت و مهرورزی

یکی از نیازهای روانی، نیاز به محبت است که انسان در هر دوره از زندگی و تحول و رشد به آن نیازمند است و باید از آغازین لحظات ورود به این جهان تا آخرین زمان وداع از این دنیا، متناسب با دوره رشد وی، این نیاز عالی و اساسی تأمین و ارضا شود. این نیاز در بدو تولد با رابطه عاطفی مادر با نوزاد و به آغوش کشیدن او به تماس بدنی و نظایر آن تأمین می‌شود. ارتباط برخاسته از علاقه پدر نیز در این زمینه حایز اهمیت است و اگر به هر دلیلی این نیاز عاطفی، در این دوره، ارضا نشود، ضررهای جبران‌ناپذیری به کودک وارد می‌شود و سلامت جسمی و روانی او را به مخاطره می‌اندازد. با بزرگ‌تر شدن کودک در دوره نوجوانی و جوانی نیز نیاز به محبت از طریق دیگر اعضای خانواده، هم‌کلاسی‌ها و دیگر افراد جامعه و افرادی که با آن‌ها ارتباط دارد، تأمین می‌شود. بنابراین، نیاز به محبت به وسیله پدر و مادر و سپس به وسیله برادر و خواهر، خویشان و بستگان، همسالان، همسر و فرزندان و تمام افرادی که با فرد در ارتباط هستند، می‌تواند تأمین شود. در پرتو روابط خویشاوندی و «صله رحم» و در فضای مملو از همدلی و هم‌احساسی، ابراز و اظهار محبت و علاقه‌ها نسبت به یکدیگر تجلی پیدا نموده و طرفین ملاقات‌کننده و ملاقات‌شونده، بر اساس مسؤولیت دینی خویش به تأمین نیاز عاطفی و محبت‌ورزیدن به همدیگر می‌پردازند. بنابراین، با صله رحم هم‌نیاز به محبت دیگری را ارضای کرده ایم و هم با عکس‌العمل طرف مقابل، زمینه تأمین و ارضای نیاز به محبت خود را فراهم نموده ایم. و در نهایت، گامی در جهت تأمین یکی از نیازهای روانی و در نتیجه سلامت و بهداشت روانی خویش و دیگران برداشته ایم.

بعلاوه، وقتی یکی از افراد فامیل، در بحران و مشکلات زندگی اش غوطه می‌خورد، اگر یکی از خویشاوندانش که اهل نیکوکاری است، با آنها صله ارحام کند و نگرانی آنها را نگرانی خود بداند، در این صورت خانواده‌ای که در رنج و سختی به سر می‌برد، او را فرشته‌ای آسمانی می‌پندارد که برای حل مشکل و رهایی اش فرود آمده است، گرچه از او، تنها هم‌دردی و همدلی ببیند. از امام علی (ع) نقل است: «صَلَةُ الرَّحْمِ تُوجِبُ الْمَحَبَّةَ وَتَكْتِبُ الْعَدُوَّ؛ پیوند با خویشاوندان، محبت می‌آورد و انسان را در میان خانواده و بستگانش محبوب می‌سازد و موجب خواری و ذلت دشمن می‌گردد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۲۵۰، ح ۱۸۱۴۳؛ لیثی واسطی، ص ۳۰۴). این محبوبیت، نشانه‌های بسیاری دارد، از جمله اینکه: وقتی مشکلات و گرفتاری‌ها به انسان هجوم می‌آورد،

آورند، خویشان اردتمند خود را، بازوان مقاومی می بیند که حاضر نیستند کوچک ترین گزندى به او وارد شود و هرگاه دشمنان آدمی، سد دفاعی بستگان فرد را در مقابل خویش ببینند، خود را خوار و ذلیل می پندارند و ناامید می شوند. بی شک، صله رحم به معنای حفظ حرمت و موقعیت و توجه به طرف مقابل است و هر قلبی که از دیگران، توجه و دلجویی بیند، به آن ها علاقه مند می شود. و چه بسا بر همین اساس است که از امام صادق(ع) نقل شده است که: «اذا احببت رجلاً فاخبره بذلك فانه اثبت للمودة بینكما؛ هرگاه کسی را دوست داشتی او را به آن آگاه ساز، زیرا که دوستی میان شما را پا برجاتر می کند» کلینی، ج ۴، ص ۴۵۹.

۴-۱-۲. جلب حمایت خویشاوندان

انسان موجودی اجتماعی است و برای نیل به اهداف خویش و کاهش مشکلات زندگی نمی تواند بدون همیاری دیگران و بهره گرفتن از کمک های مادی و معنوی آن ها زندگی خود را نظم و نسق بخشد. حمایت اجتماعی، کمکی است که از طرف سایر انسان ها به فرد ارائه می شود و در یک تقسیم بندی کلی به سه بخش تقسیم می گردد. 1: حمایت ملموس و مادی. 2: حمایت عاطفی و ارزشمند بودن در نزد دیگران. 3: حمایت و یاری رسانی با دادن حمایت اطلاعاتی و پیشنهاد اقدامات متنوع مثبت (ام. رابین دیمائو، ص ۵۹۰). حامیان با انواع حمایت های خویش هم می توانند موجبات رشد و تحول دیگر افراد را فراهم نمایند و هم در کمک به فرد برای برخورد با شرایط گوناگون و رویدادهای تنیدگی زای زندگی، نقش آفرینی کنند. اقوام و خویشاوندان فرد می توانند بهترین حامیان اجتماعی باشند. اگر صله رحم و دید و بازدیدهای فامیلی به طور صحیح و کامل انجام گیرد، با هر سه نوع حمایت اجتماعی مزبور می توان تمام اقوام و افراد خانواده بزرگ و گسترده خویش را زیر پوشش حمایتی قرار داد. اگر هیچ یک از حمایت مادی و حمایت اطلاعاتی صورت نگیرد، دست کم حمایت عاطفی انجام می گیرد، چون صرف معاشرت و دید و بازدیدها حامل چنین پیامی خواهد بود، پیام احساس ارزشمندی، احترام و علاقه مندی به یکدیگر. در پرتو صله رحم و با افزایش عزت نفس، ضمن ملاقات با شخص آسیب دیده و همدلی و هم احساسی با وی، مشکلات و درد و رنج های او کاهش یافته و روح امید در وی زنده و پایدار می شود.

از منظر دینی یکی از آثار و پیامدهای متعدد صله رحم، برخورداری از حمایت خویشان است. امام علی (ع) با سفارش کردن به تکریم خویشاوندان و تشبیه آنها به بال های پرواز آدمی، فرموده است: «خویشانت را گرمی دار که بال های شما هستند و به نیروی آنان پرواز توانی کرد. رحم، ریشه است که بدان باز می گردی و هم دستت، که با آن می توانی به دشمن یورش بری (علی بن ابی طالب، نامه ۳۱، ص ۵۵۶). همچنین در روایتی دیگر امام علی (ع) می فرماید: «اکرم ذوی رحمک و وقر حلیمهم وأحلّم عن سفیههم وتیسّر لمعسرهم فانهم نعم العدة فی الشدة والرّخاء؛ به خویشاوندان خود اکرام کن، برد باران ایشان را تعظیم کن، در مقابل بی خردان آن ها بردباری نشان ده و بر گرفتاران آن ها آسان گیر، چون آن ها بهترین حامیان تو به هنگام سختی ها و مشکلات و خوشی ها و آسودگی ها خواهند بود. (آمدی، ۱۳۶۶، ج ۲، حدیث ۲۴۵۸؛ لیثی واسطی، ص ۸۱). پیامبر اکرم (ص) به نقل از خداوند متعال، فرمود: «من خدایی بخشنده و مهربانم و «رحم» را به اقتضای رحمت خویش آفریدم تا انسان ها با آن به یکدیگر عطف و ورزند و در قیامت نیز نزد من از حجت قاطع برخوردار خواهند بود» (مجلسی، ج ۷۷، باب ۲، ح ۷). ایشان در حدیثی دیگر فرمودند: «صله رحم سبب زیاد شدن مال و ایجاد محبت میان خویشان می شود» (همان، ج ۷۴، باب ۳، ح ۵۸). امام علی (ع) نیز می فرماید: «انّ الرحم اذا تماست تعاطفت؛ خویشاوندان وقتی با یکدیگر ارتباط برقرار کنند، عطف و آن ها به هم بیشتر می شود» (آمدی، ج ۲، ح ۳۳۹۴). چتر حمایتی خویشاوندان می تواند چنان گسترده و

فراگیر باشد که تمام افراد یک خانواده گسترده و فامیل تحت پوشش آن به یک آرامش روانی برسند و از این طریق به سلامت روانی نایل شوند، همان طور که شواهد نشان دهنده این واقعیت است که افراد بهره‌مند از حمایت اجتماعی، سالم‌تر از افرادی هستند که از حمایت اجتماعی محرومند. حتی پژوهشگران در تحقیقات میدانی خویش دریافته‌اند هر چه تماس‌های اجتماعی و پیوندهای گروهی افراد بیش‌تر باشد، عمر آن‌ها طولانی‌تر خواهد بود» (ام. رابین دیماتئو، پیشین، ص ۵۹۱).

بدیهی است، بهره‌گیری کامل از آثار و پی‌آمدهای «صله ارحام»، در گرو احساس وظیفه همگانی و رعایت و ادای حقوق متقابل خویشاوندی است. بدون شک، بیان وفاداری بی‌شایبه به خویشاوندان، تلاش همه‌جانبه برای تحکیم و تقویت این پیوندها و حرمت نهادن به حقوق و تکالیف یکدیگر، تأثیر فراوانی در تثبیت پیوندهای رایج خویشاوندی و در جنبه وسیع‌تر، در تقویت و تحکیم هم‌بستگی‌ها و روابط اجتماعی بر جای می‌گذارد.

۴-۱-۳. ابراز وجود و افزایش مهارتی در جامعه

امام علی (ع) می‌فرماید: «صله الرحم تنمی العدد و توجب السؤدد؛ پیوند با خویشان، جمعیت را زیاد می‌کند و موجب مهارتی و سیادت می‌شود». (آمدی، ج ۴، ح ۵۸۸۴؛ نوری، ج ۱۵، ص ۲۵۱). رسیدن به سروری و مهارتی میان خویشان، با هدف بهره‌گیری از سرمایه‌های مادی و معنوی آنها در مسیر اعطای خدمات اجتماعی، محصولی است که به عنوان پاداش صله رحم و تحمل هزینه‌های جانبی آن، نصیب فرد و در سطح وسیع، نصیب اجتماع می‌شود. (شرف الدین، ص ۲۹۰). در اساس یکی از احتیاجات روانی انسان که مورد توجه روان‌شناسان قرار گرفته، نیاز به ابراز خود است که منظور از آن ارائه افکار و عقاید خود به دیگران می‌باشد. هر فردی در هر وضع و موقعیتی و در هر مرحله از تحول و رشد میل دارد از فرصت‌های مختلف استفاده کرده و خود را نشان دهد. هر کس به تناسب فهم و تجربیات خود، امور و وقایع را به طرز خاصی درک می‌کند و میل دارد درک و نظر خود را درباره آن‌ها ابراز دارد. یکی از این فرصت‌ها برای ارائه آنچه که یافته‌اند، جمع‌های خانوادگی است که در پرتو دید و بازدیدها و معاشرت‌های فامیلی و ارتباط خویشاوندان شکل می‌گیرد، و بدینوسیله به نیاز روانی خویش پاسخ مثبت داده، آن را ارضا می‌نمایند. صرف نظر از انتقال تجربیات و تعامل‌های اجتماعی، همین بیان و ابراز خود، نقش زیادی در ایجاد آرامش روانی فرد خواهد داشت. علاوه بر این، ابراز خود وسیله مؤثری برای تسکین آلام درونی افراد است. زیرا از همدلی و همدردی و راهنمایی آن‌ها برخوردار می‌شود، ناراحتی و درد و رنج او، کم‌تر می‌شود و اضطراب و تشویش فرد را تسکین می‌دهد. از طریق تخلیه هیجانی، افکار منفی و غیر واقعی افراد تعدیل خواهد شد. بنابراین، صله رحم آسان‌ترین، سریع‌ترین و طبیعی‌ترین شیوه برای تأمین نیاز به ابراز خود و احساس حس مهارتی و پیامدهای مثبت آن است.

۴-۱-۴. آرامش روانی و کاهش تنیدگی

تنیدگی، یا استرس، مفهومی است که از علم فیزیک به حوزه روان پزشکی، روان‌شناسی وارد شده است. در روان‌شناسی و روان پزشکی برای اشاره به فشار روانی از این مفهوم استفاده می‌شود. عوامل تنیدگی‌زا در زندگی فردی و اجتماعی انسان فراوان است و روان‌شناسان برای کاهش و به حداقل رساندن این عوامل راهکارهای گوناگونی ارائه می‌کنند. از جمله راه‌های کنارآمدن با تنیدگی‌های متعدد روزمره در زندگی انسان، حمایت اجتماعی است. با ایجاد فضای حمایتی، هم می‌توان در سطح پیشگیری اولیه، با از میان بردن شرایط آسیب‌زا یا تنیدگی‌زا، و هم در سطح پیشگیری ثانویه، با کاهش دوره درمان، تأثیرگذار بود. اسلام برای مقابله با تنیدگی و افزایش سطح سازش‌یافتگی فرد، علاوه بر بهره‌جستن از روش‌های شناختی مانند ایمان به خدا، توکل به خدا و اعتقاد به مقدرات الهی و نیز روش‌های معنوی مانند دعا، توسل به ائمه (ع)، که با ایجاد و

اصلاح اندیشه ها و افکار و یا ایجاد نوعی رابطه عاطفی و معنوی با خدا و اولیای الهی فرد را برای مقابله با مشکلات و تنیدگی ها آماده و ترغیب و تشویق می کند، از روش های رفتاری، اجتماعی و ارتباطی مانند تشویق به داشتن ارتباط با خانواده، فامیل و خویشاوندان نیز برای کاهش تنیدگی فرد بهره می گیرد اگر در مواجهه با حوادث و مشکلات مختلف از تکیه گاه محکم خانوادگی برخوردار باشد، خود را قدرتمند می بیند و دچار تنیدگی و اضطراب نمی شود و احساس تنهایی نمی کند و کم تر دچار آسیب های مختلف ناشی از تنیدگی می گردد. بنابراین، صله رحم و پیوندهای خانوادگی می تواند با احساس تنهایی که یکی از نشانگان افراد نایمن است، به مقابله برخیزد و به افراد خانواده گسترده خویش، احساس ایمنی لازم را عطا نماید تا در موقع بروز مشکلات و ایجاد تنیدگی بتوانند با آن به خوبی کنار آمده و به آرامش روحی و سلامت روانی دست یابند.

اسلام معضل اضطراب و تنیدگی را با سفارش به دیدار خویشاوندان و دل جوایی و رفع گرفتاری از آنها حتی با یک سلام و احوال پرسی کوتاه به آسانی حل می کند. (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۵، ح ۲۲؛ ص ۱۵۷، ح ۳۱). امام صادق (ع) فرمود: «نیکی کنید و صله رحم به جای آورید؛ که همه امور شما را در طریق درست سامان خواهد داد و به سلامتی بدن خواهید رسید» (مجلسی، ج ۷۴، باب ۱۷، ح ۱۰). در حدیثی آمده است: «هر گاه کسی از «رحم» خود عصبانی شود و بر او غضب کند، پس باید به سوی او روانه شود و با او تماس برقرار کند و به او نزدیک تر شود. به درستی که دو رحم در تماس با یکدیگر به آرامش و سکون می رسند. (مجلسی، ج ۷۴، باب ۳، ح ۳۴). امروزه با ترک این سنت حسنه، آرامش از زندگی ها رخت برپسته است و برخی از افراد به دلیل ارتباط نداشتن با خویشاوندان دچار افسردگی شده اند.

هم نوع گرایی و وابستگی به یک گروه ویژه، مشارکت اجتماعی، تعامل عاطفی - روانی، جلب اعتماد عمومی، توسعه شخصیت اجتماعی، امکان رسیدن به آرزوها در پرتو کمک و حمایت جمع، پشت گرمی و تقویت روحیه در رویارویی با مشکلات، به عنوان برخی دیگر از آثار صله رحم است که آرامش روانی و در نتیجه، سلامت بدن را تأمین می کنند.

۴-۱-۵. صله رحم و نیاز به تعلق به گروه

نیاز به وابستگی به گروه نیز از جمله نیازهایی است که در هر مرحله از رشد در انسان وجود دارد و به گونه ای در پی تأمین آن است. ارتباط با گروه، تنها برای تأمین احتیاجات مادی نیست، بلکه فرد خود را به وسیله گروه می شناسد و از طریق گروه به خصوصیات اخلاقی و استعدادها و توانمندی های خویش پی می برد. علاوه بر این، گروه سبب تحکیم شخصیت فرد می گردد. پذیرفته شدن از طرف گروه، موقعیت اجتماعی فرد را در نظر خود او و دیگران مشخص و محرز می سازد. فرد طرز برخورد با دیگران، رعایت مصالح دیگران، تحمل افکار مختلف و اعتماد به نفس را در گروه می آموزد و در نهایت موقعیت اجتماعی خویش را استوار می سازد. اقوام و خویشاوندان یک فرد می تواند در حکم یک گروه منسجم اجتماعی باشد که هر فردی در سایه متعلق دانستن خویش به آن و از طریق صله رحم، به تأمین این نیاز روانی می پردازد. در پرتو تأمین این نیاز، انسان کم تر دچار بیماری از خود بیگانگی خواهد شد.

۴-۱-۶. طولانی شدن عمر:

بسیاری از آموزه های دینی، افزون بر نفع اخروی، منفعت دنیوی نیز برای ما به همراه دارد و به زندگی مادی ما هم سر و سامان می بخشد که صله رحم، یکی از آنهاست. که این امر می تواند ناشی از آرامش روانی باشد. رسول خدا (ص) فرمود: «هر کس برای من یک چیز را ضمانت کند، من چهار چیز را برای او ضمانت می کنم. صله رحم کند تا خداوند او را دوست بدارد؛

روزی اش را توسعه دهد؛ عمرش را زیاد و او را به بهشت موعود داخل کند (مجلسی، ج ۷۴، باب ۳، ح ۱۶؛ ری شهری، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۱۸۰). ایشان همچنین فرموده اند: «من سرّه آن یمد الله فی عمره ... فلیصل رحمه؛ هر کس خوش دارد خدا عمر او را طولانی گرداند، باید صله رحم کند (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۶، ح ۲۹). امام علی (ع) نیز می فرماید: «صلّه الرحم فانها مشاءة فی المال و منشاءة فی الاءجل؛ صله رحم سبب افزایش مال و طول عمر می شود» (علی بن ابی طالب، خ ۱۱۰، ص ۲۱۱). همچنین از امام حسین (ع) نقل است: «هر که دوست دارد مرگش به تاءخیر افتد، صله رحم کند» (ریشهری، ج ۴، ص ۸۴). در روایت دیگری آمده است: امام صادق (ع) به شخصی به نام میسر فرمود: «ای میسر! گمان می کنم به خویشان خود نیکی می کنی؟ عرض کرد: آری، من در نوجوانی در بازار برای کسی کار می کردم و تنها دو درهم مزد می گرفتم. یک درهم را به عمّه و درهم دیگر را به خاله ام می دادم. آن گاه امام فرمود: به خدا سوگند! دو بار مرگت نزدیک شد، ولی به دلیل این صله رحم به تأخیر افتاد» (مجلسی، ج ۷۱، ص ۱۰). همچنین نقل است روزی امام صادق (ع) خطاب به یکی از یارانش فرمود: «چه کار کرده ای که خداوند عمر تو را افزوده است؟ چون بارها اجل و مرگ تو فرا رسیده و عمر تو پایان یافته، ولی دوباره بر عمر تو اضافه شده است. او گفت: من جوان بودم، کارگری می کردم و روزی پنج درهم مزد می گرفتم و به دایی ام که مرد بینوایی بود، کمک مالی می کردم. حضرت فرمود: همین که از خویشاوند نزدیکت تفقد کرده ای، مرگ تو به تأخیر افتاده و عمرت افزون شده است (همان، ج ۷۲، ص ۱۰۰). امام صادق و امام رضا (ع) در تبیین و تأثیر آثار صله رحم، آن را مؤثرترین عامل در زیادت عمر معرفی می نمایند: «ما نعلم شیئاً یزید فی العمر الاصله الرحم حتی ان الرجل یكون اجله ثلاث سنین فیکون وصولاً للرحم فیزید الله فی عمره ثلاثین سنه فیجعلها ثلاثاً و ثلاثین سنه و یكون اجله ثلاثاً و ثلاثین سنه فیکون قاطعاً للرحم فینقضه الله ثلاثین سنه و یجعل اجله الی ثلاث سنین: ما چیزی مؤثرتر از صله رحم برای زیادت عمر نمی شناسیم، گاه کسی که تنها سه سال به پایان عمرش باقی است، صله رحم می کند و خداوند به برکت آن، سی سال به عمر او می افزاید و عمر او را تا سی و سه سال دراز می گرداند و گاه کسی سی و سه سال به پایان عمر او باقی است، اما قطع رحم می کند و خداوند سی سال از عمر او تقلیل داده و سه سال بعد از آن اجل او فرا می رسد (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۲ و ۱۵۳، ح ۱۷).

به طور طبیعی، کسانی که روحیه اجتماعی و نوع دوستی و ارتباط با دیگران در آنها قوی تر است، نشاط و شادایی بهتری در زندگی ایشان خودنمایی می کند، از طرفی کسانی که از روحیه انزوا گرا، برخوردارند و هیچ تمایلی به ارتباط با نزدیکان ندارند، خود را از این نشاط محروم ساخته اند. این دسته افراد علاوه بر محروم شدن از نشاط اجتماعی از برکاتی که خداوند برای ارتباط با خویشاوندان قائل شده نیز محروم می شوند. و شاید این گونه بتوان به یکی دیگر از راز و رمزهای سخنان ائمه اطهار (ع) و یکی از معانی و حکمت های دستورالعمل های دینی پی برد. گرچه ما با این بیان نمی خواهیم عوامل ماورای طبیعی و تأثیر آن ها را منکر و یا به امور مادی کاهش دهیم ولی صرف نظر از تأثیر و نقش اعجازگونه صله رحم در طول عمر که همه به آن باور داریم در عین حال می توان مکانیسم تأثیر آن را در محدوده خاص تأثیر و تأثرات مادی مورد بررسی قرار داد و آن گونه که در بالا به آن اشاره شد، صرفاً بعضی از نقش های آن را با ابزارهای علمی و تجربی و تحقیقات و پژوهش های میدانی و یا حتی با مشاهده آشکار پی گیری کرد. بدیهی است تأثیرگذاری صله رحم در زیادت عمر در گرو رعایت و پای بندی تمام افراد یک شبکه خویشاوندی نسبت به یکدیگر می باشد.

۴-۱-۷. صله رحم و رعایت هنجارها و مصونیت از بزهکاری های اجتماعی

امام صادق(ع)، یکی از آثار صله رحم را محفوظ و مصون ماندن افراد از خطاها و لغزش ها معرفی فرموده است: «آن صله الرحم و البر لیهونان الحساب و یعصمان من الذنوب...؛ صله رحم و نیکی کردن به خویشان، حساسی را آسان می کنند و انسان را از گناه و لغزش مصون می سازد، پس با ارحام خود، صله رحم و به برادرانتان نیکی کنید؛ گرچه به سلام و جواب سلام باشد» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۱؛ مجلسی، ج ۷۸، باب ۲۳، ح ۱۵۹). بنابراین، یکی از راه های حفظ جامعه و افراد از لغزش ها و انحرافات، گسترش صله رحم و معاشرت های خانوادگی است.

مصونیت از گناه، چه به عنوان ثمره ای از ایمان و اعتقاد مذهبی و خود سازی و چه به عنوان نتیجه ای از نتایج نظارت، ارشاد و بر حذر داشتن فرد از ارتکاب نواهی و نیز تشویق او به انجام دادن معروف، به عنوان عادی ترین پی آمدهای تعلق اعضای شبکه خویشاوندان به یکدیگر، ره آورد نظارت اجتماعی اعضا به شمار می رود که خود، محصول التزام عمیق به رعایت صله رحم است. (شرف الدین، ص ۲۸۶). پژوهشگران در زمینه روان شناسی اجتماعی بر این باورند که فرد وقتی در گروه قرار می گیرد و احساس تعلق به گروه در او به وجود می آید، از جهاتی چند دگرگون می شود و تحت تأثیر گروه به رفتارهای مورد قبول اقدام می کند. این محققان اثر گروه را بر فرد در ابعاد گوناگون مورد بررسی قرار داده اند (مهر آرا، ص ۳۳۶) که در اینجا می توان به تأثیرگذاری تلقینی، تقلید، تسهیل اجتماعی و همنوایی گروهی اشاره کرد:

ا. تلقین: تأثیری است عاطفی و بی واسطه که شخص بر شخص دیگر می گذارد و چون انسان موجودی است اجتماعی، نمی تواند بدون مساعدت و موافقت اطرافیان خود آسوده زندگی کند. بنابراین، نسبت به دیگران حساس است و می کوشد تا موافقت آنان را به خود جلب کند. حال اگر انگیزه و عامل دینی و انسانی صله رحم و دیدار اقوام، موجب گردهم آمدن یک جمعی شود، تلقین، روش مناسبی برای رعایت هنجارهای اجتماعی مورد قبول جمع می باشد.

ب. تقلید: رفتاری است عمدی که مطابق الگوی معینی تکرار می شود. تقلید نسبت به آنچه اثربخشی آن در گذشته تأیید شده و موفقیت دیگران را به همراه داشته و همچنین آنجا که مقلد دارای منزلت اجتماعی است و می خواهیم با او همانند سازی کنیم، کاربرد دارد. این روش نیز در تأثیرگذاری و رعایت هنجارهای اخلاقی و ارزش های انسانی در صله رحم و دید و بازدیدهای فامیلی نقش فعالی می تواند ایفا کند.

ج. تسهیل اجتماعی: آن نیز، روش دیگری در زمینه تأثیر گروه بر فرد است. بر اساس این شیوه، بازدهی افراد در یک موقعیت گروهی بهتر از زمانی است که به تنهایی کار می کنند. پژوهشگران و روانشناسان با انجام آزمایش های گوناگون به این نتیجه دست یافتند که حضور گروهی، خواه، عامل باشد و یا تماشاچی و ناظر، موجب تسهیل اجتماعی می شود. از این عامل نیز می توان در روابط خویشاوندی در جهت پای بندی افراد به هنجارهای مثبت و ارزش های اخلاقی به بهترین شکل بهره جست.

د. هم نوایی گروهی: لازمه تعلق گروهی، هم نوا شدن با هنجارهای آن است. بنابراین، هر عضو گروه، رفتار خود را با معیارهای گروهی هماهنگ می کند و دانسته یا ندانسته، راه و رسم زندگی گروهی را می پذیرد و به کار می بندد. با گسترش فرهنگ صله رحم و معاشرت های فامیلی و احساس تعلق به گروه و فامیل خاص، هم نوایی گروهی تأثیر خود را خواهد داشت و افراد در رعایت هنجارهای پذیرفته شده خانواده و فامیل تلاش خواهند کرد. و از سوی دیگر، اگر کسی از مصالح جمع پیروی نکند

از شبکه حقوق و وظایف متقابل گروهی طرد می‌شود، خود به خود جلو بسیاری از نابهنجاری گرفته خواهد شد. بنابراین، صله رحم و ارتباطات فامیلی هم در ارائه ارزش‌های مثبت و گسترش هنجارها و پای‌بندی افراد به آن نقش مؤثری دارد و هم نقش بازدارندگی نسبت به نابهنجاری‌ها و بزهکاری‌های اجتماعی ایفا می‌کند و همچون یک کنترل‌کننده اجتماعی نامرئی، تمام افراد فامیل و خویشاوندان را زیرچتر حمایتی خود قرار می‌دهد. بدیهی است که این فرایند در طول عمر از ابتدای کودکی تا دوران کهن سالی می‌تواند به طور فعال تأثیرگذار باشد و به طور کلی انتقال فرهنگ و هنجارهای اجتماعی از یک نسل به نسل دیگر و دوری از نابهنجاری‌ها بین اقوام را تسهیل شود.

۴-۱-۸. صله رحم و فرایند خوش اخلاقی و جامعه‌پذیری

از منظر دینی، ما بر این باوریم که صله رحم و روابط خانوادگی و فامیلی سبب نیکو شدن خلق و خوی انسان می‌شود. از امام باقر و صادق (ع): روایت شده «صَلَةُ الْأَرْحَامِ تُحَسِّنُ الْخُلُقَ؛ صله رحم، خُلُق را نیکو می‌سازد» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۱، ح ۶ و ص ۱۵۲، ح ۱۲؛ مجلسی، ج ۷۴، باب ۳، ح ۷۴). چرایی و چگونگی این اثر از این جهت است که فرد با «صله رحم»، ناچار است که در معاشرت ارحام، حُسن سلوک را رعایت کند و پس از ممارست، صاحب‌ملکه «حُسن خلق» می‌شود و از بلای دشمنی خلق راحت می‌شود، چون به سبب صله رحم، محبوب نزدیکان، بلکه افراد دیگر می‌شود و از شر آنها در امان خواهد بود (دستغیب، ۱۳۹۱، ص ۱۳۹). حسن خلق، مهمترین ابزار سازگاری و رشد اجتماعی است. منظور از رشد اجتماعی نضج فرد در روابط اجتماعی است به گونه‌ای که بتواند با افراد جامعه اش هماهنگ و سازگار باشد. هنگامی فرد را «اجتماعی» می‌خوانند که نه تنها با دیگران باشد، بلکه با آنان همکاری کند. جامعه‌پذیری به آن شکل یادگیری گفته می‌شود که فرد به سازگاری با جامعه و محیط فرهنگی خویش دست یابد. در ابتدا پدر و مادر و محیط کوچک خانواده، سپس گروه همسالان و دیگر افراد جامعه در رشد اجتماعی فرد تأثیر گذارند و از آنجا که روان‌شناسان اساس اجتماعی شدن فرد را همانندسازی می‌دانند، هرچه روابط خانوادگی و گروه‌های اجتماعی و از جمله معاشرت‌ها و پیوندهای فامیلی بیش تر شود، این فرآیند بهتر شکل خواهد گرفت (شعاری نژاد، ۱۳۹۲، ص ۵۱۹) خویشاوندان در پرتو ارتباطات خود با یکدیگر به شایستگی می‌توانند با ایجاد فضای صمیمی بین خود و احترام متقابل به یکدیگر و از طریق همانندسازی، الگو و سرمشق مناسبی برای کودکان، نوجوانان، و جوانان خانواده گسترده خویش باشند. در واقع، افراد در روابط خود با یکدیگر با مشاهده اعمال و رفتار گروه اجتماعی فامیلی و تجزیه و تحلیل آن، نگرش‌ها و ارزش‌های خویش را سامان می‌دهند و به یادگیری رفتارها و الگوهای رفتاری می‌پردازند و چگونگی کنش اجتماعی، آداب و رسوم برخورد با دیگران، خوش رفتاری و خلق و خوی پسندیده را فرا می‌گیرند. نکته مهم دیگر، هماهنگی و همبستگی رشد اجتماعی با رشد دیگر ابعاد انسان است. رشد انسان به تغییراتی اطلاق می‌شود که در تمام جنبه‌های شناختی، روانی، حرکتی، عاطفی و اجتماعی صورت گیرد. این ابعاد کاملاً با همدیگر پیوستگی و همبستگی دارند و بین آن‌ها تعامل مداوم وجود دارد. (شعاری نژاد، ص ۵۲۵) اختلال رشد اجتماعی انسان و کیفیت آن نیز موجب انحرافات شخصیتی و اخلاقی خواهد شد. متأسفانه با صنعتی شدن زندگی و کاهش روابط اجتماعی و خانوادگی و فامیلی در محیط‌های گرم و صمیمانه خویشاوندان، زمینه بهره‌جویی از این عنصر و عامل مهم در رشد اجتماعی انسان نیز کاهش یافته است. در خانواده‌های سنتی ایرانی که خانواده گسترده می‌باشد محدوده ارتباطی طفل وسیع‌تر و تنوع همانندسازی او بیش‌تر است. و بسیاری از نیازهای خود را برآورده می‌نماید. (شاملو، ۱۳۸۶، ص ۱۴۴).

۴-۱-۹. صلۀ رحم : پالایش روح و پاکیزگی اعمال و تقرب به خدا

امام صادق (ع) فرمود اند: «با نیکوکاری و صلۀ رحم ، به خداوند تقرّب جوید» (مجلسی، ج ۷۴، باب ۳۰، ح ۶). در کلامی دیگر گفته اند: «برای شما سزاوار است با نیکی ، روزه ، نماز و «صلۀ رحم» ، به خداوند تقرب جوید. به درستی که پیامبران الهی هنگام انتخاب جانشین برای خود، این گونه عمل و به این امور، امر می کردند» (حرعاملی، ج ۷، (ابواب الصوم المندوب)، باب ۱۴، ح ۹). و «صلۀ رحم»، سبب پاک شدن اعمال از ناخالصی است. امام باقر (ع) می فرماید: «صلۀ الأرحام تزکیّ الأعمال و تدفع البلوی و... ؛ صلۀ ارحام ، اعمال را پاک می کند، بلا را دور می سازد و...» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۳). از امام صادق (ع) نیز در این باره نقل است: «ان صلۀ الرّحم تزکیّ الأعمال و تنمی الأموال... ؛ صلۀ رحم ، اعمال را پاک ؛ اموال را افزون می کند... (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۳؛ بحارالانوار، ج ۷۴، باب ۳، ح ۴۹). امام باقر و صادق (ع) در حدیثی دیگر، از آثار «صلۀ رحم»، پالایش روح را بشمار آورده اند: «صلۀ الأرحام... تطیب النفس و تزید فی الرزق ؛ صلۀ رحم ، دل را پاکیزه می سازد؛ بر روزی می افزاید (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۱، ح ۶ و ص ۱۵۲، ح ۱۲) این تأثیر، شاید به دلیل ایجاد محبت میان ارحام و خویشان و از بین رفتن زمینه کدورت و ناراحتی است. چرا که همین کدورت ها و ناراحتی هاست که موجب بروز کینه، غیبت، تهمت و غیره می شود، در حالی که با صلۀ رحم، محبت و دوستی جای گزین کدورت ها می شود و انسان از این گناهان پاکیزه می ماند. برخی از مصیبت ها که بر عموم مردم وارد می شود، به خاطر مکافات گناهان و اعمال آنهاست.

۴-۱-۱۰. دور شدن بلا

صلۀ رحم ، چنان خشنودی پروردگار را در پی دارد که گاه تقدیر الهی به سبب آن عوض می شود و خداوند به پاداش این عمل نیکو، بلائی حتمی را از انسان دفع می کند. امام باقر (ع) در این زمینه می فرماید: «صلۀ الأرحام تزکیّ الأعمال و تدفع البلوی ؛ صلۀ ارحام ، اعمال را پاک می کند، بلا را دور می سازد. (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۳). امام صادق (ع) نیز یکی از پی آمدهای نیک صلۀ رحم را، دفع شدن بلا از انسان می شمارد: «انّ صلۀ الرّحم... و تدفع البلوی ؛ صلۀ رحم ، بلاها را دفع می کند» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۳؛ مجلسی ، ج ۷۴، باب ۳، ح ۴۹). در مقابل بریدن از خویشاوندان ، در نظر خداوند، ناپسند است و پی آمدهای منفی بسیاری دارد. روزی را تنگ و مشکلات و گرفتاری ها را افزون می کند.

۴-۱-۱۱. تقویت روحیه سخاوت مندی

امام باقر و صادق (ع) یکی از آثار «صلۀ رحم» را سخاوت مندی می دانند و می فرمایند: «صلۀ الأرحام تحسن الخلق و تسمّح الکفّ ؛ صلۀ رحم ، خلق را نیکو و دست را سخاوت مند می سازد (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۱، ح ۶ و ص ۱۵۲، ح ۱۲؛ مجلسی، ج ۷۴، باب ۳، ح ۷۴). چرایی و چگونگی این اثر از این جهت است که فرد با عمل به صلۀ ارحام، این تکلیف مهم الهی، ناچار است که در معاشرت ارحام ، حُسن سلوک را رعایت کند و برای محبوب شدن و پذیرش در گروه به صفت جُود متصف و از بیماری بخل نجات یابد

۴-۱-۱۲. آبادانی سرزمین ها

پیامبر اسلام (ص) فرموده اند: «انّ الصدقه و صلّه الرحم، تعمران الدیار و تزیدان فی الأعمار؛ صدقه و صلّه رحم، سرزمین ها را آباد و عمرها را زیاد می کنند» (مجلسی، ج ۹۶، باب ۱۴، ح ۵۵). امام علی (ع) از رسول اکرم (ص) نقل می کند: «صلّه الرحم تعمر الدیار و تزید فی الأعمار و إنّ کان اهلها غیر اخیار؛ صلّه رحم، شهرها را آباد می کند و عمرهای مردم را افزایش می دهد، اگرچه اهل آن بلاد از خوبان نباشند» (همان، ج ۷۴، باب ۳، ح ۲۱). امام صادق (ع) نیز فرموده اند: «صلّه رحم و نیکی با همسایگان، شهرها را آباد و عمرهای مردم را افزایش می دهد» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۴). به یقین، رسیدن به آبادانی و پیشرفت جامعه در گرو هماهنگی، همکاری و فعالیت های هدفمند اعضای آن جامعه است. پیوند طبیعی میان خویشان و همیاری متقابل آنان در فعالیت های اجتماعی، یکی از راهبردهای اساسی برای دست یابی به این هدف است. صلّه رحم، نه تنها برای مؤمنان، بلکه حتی برای افراد ناصالح نیز سودمند است. شهری که مردمان آن با انجام صلّه ارحام، محبت و دوستی را برای همدیگر به ارمغان می آورند و تا جایی که برایشان امکان دارد، مشکلات خویشان را حل می کنند و به سخاوتمندی و خوش خلقی روی می آورند، شهری آباد و بانشاط خواهد شد و در نتیجه روح و روان افراد را شاداب و پراکنگیزه خواهد ساخت.

۱-۴-۱۳. فقر زدایی و فزونی ثروت

یکی دیگر از آثار «صلّه رحم»، زیاد شدن مال و دارایی و رونق ثروت و روزی است. توجه به خویشان و ادای تعهدات متقابل سبب می شود، خویشان به هنگام نیاز، به یاری یکدیگر بشتابند. تلاش برای تأمین نیازهای خویشان، فراهم آوردن خواسته های مشروع آنها در حدّ توان و به طور کلی، گام برداشتن در مسیر تحقق آرمان مقبول هم نوعان به ویژه خویشاوندان، آثار وضعی بسیاری از جمله افزایش مال و ثروت را در پی دارد. به گونه طبیعی، پیوند مستحکم میان خویشاوندان و پای بندی آنها به وظایف متقابل یکدیگر و همیاری برای تأمین نیازها و رفع مشکلات همدیگر، به ریشه کن یا کم شدن فقر در جامعه می انجامد. از این رو، سفارش به ترجیح ارحام فقیر بر دیگران به هنگام صدقه دادن و کمک مالی، اقدامی در جهت تثبیت و تحکیم پیوندهای خویشاوندی است. امام سجاد (ع) از رسول اکرم (ص) نقل می کند: «من سرّه أن یمدّ الله فی عمره وأن یبسط له فی رزقه، فلیصل رحمه؛ هر کس که خوش دارد، خدا روزی اش را توسعه دهد، باید صلّه رحم کند» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۶، ح ۲۹). در حدیث دیگری پیامبر (ص) فرمود: «صلّه الرحم تزید فی العمر و تنفی الفقر؛ صلّه رحم عمر را زیاد می کند و فقر و پریشانی را از بین می برد» (مجلسی، ج ۷۱، ص ۸۸، ح ۲). همچنین پیامبر (ص) فرموده اند: «من أحب أن یوسع له فی رزقه و ینسیء له فی أجله فلیصل رحمه؛ کسی که دوست دارد، روزی اش گسترده شود و اجلش به تاءخیر بیفتد، باید صلّه رحم کند» (طبرانی، ج ۴، ص ۳۲، طبرسی، ص ۲۸۸). به امام صادق (ع) عرض شد که خانواده ای در حق یکدیگر صلّه می کنند و از احسان و نیکویی در حق هم دریغ نمی کنند. امام فرمود: «در این صورت، آنان رشد خواهند کرد و ثروت و دارایی شان افزون خواهد شد؛ مگر آنکه میانشان به هم بخورد و روابطشان تیره شود که حتما اوضاعشان آشفته خواهد شد» (مجلسی، ج ۷۴، ص ۱۰۲). امام جواد (ع) می فرماید: «صلّه رحم و نیکی به همسایگان، مال و ثروت را زیاد می کند» (همان، ج ۷۴، باب ۳، ح ۱۶). در روایتی از پیامبر اکرم نقل شده است: «هیچ خانواده ای صلّه رحم نمی کند، جز اینکه خداوند روزی را بر آنها جاری می نماید و آنها در تحت حمایت خداوند هستند» (متقی هندی، ج ۶، ص ۴۷۲، ح ۱۶۶۰۷). در روایتی دیگر از امام علی (ع) نقل شده: «إذا قَطَعُوا الأرحامَ جَعَلَتِ الأموالُ فی أیدی الأشرار؛ هرگاه مردم قطع رحم کنند، ثروت ها در دست افراد شرور قرار می گیرد» (کلینی، ج ۲، ص ۳۴۸، ح ۸). یکی از معانی ظاهری و ابتدایی که از این روایت به دست می آید این است، کسانی که صلّه رحم را قطع می کنند در این احتمال خطر قرار دارند که مالشان را از دست داده و

افراد ناصالح مثل دزدان و کلاه برداران آن را تصاحب نمایند. از اینرو برای حفظ نعمت و دارایی سفارش به ارتباط با خویشاوندان شده است. چنانچه از امام علی(ص) نقل شده است: «حِرَاسَةُ النَّعْمِ فِي صَلَةِ الرَّحِمِ؛ حفظ نعمت‌ها در صله رحم است». (آمدی، ص ۴۰۶، ج ۹۳۰۳).

شاید در باور بعضی افراد ارتباط فقر زدایی و توسعه روزی با مسئله صله ارحام و ارتباط با خویشاوندان قدری مشکل به نظر برسد! مگر می‌شود کسی با این شیوه بتواند فقر را از خود دور نماید! چه ارتباطی بین این دو وجود دارد؟ اگر قدری نگرش خود در خصوص اسباب و عوامل توسعه روزی ارتقاء بخشیم و نگاه خود را در خصوص محاسبات دنیایی و تأثیر گذار بودن عوامل مادی اصلاح نماییم، قدرت، اراده و تقدیر الهی را در این خصوص پر رنگ تر خواهیم دید. کسانی که روحیه ارتباط با دیگران در آنها قوی تر است، امید بهتری به زندگی دارند. در واقع می‌توان این چنین بیان داشت ارتباط با خویشاوند و دستگیری از ایشان، موجب جلب رحمت و برکت الهی می‌شود. بنابراین بعضی افراد که صله رحم را ترک می‌کنند تا فرصت بیشتری برای کارکردن داشته باشند و از این راه، درآمد خود را حفظ و بیشتر کنند، نه تنها با قطع رحم روزی خود را گسترش نمی‌دهند، بلکه خود را در این زمینه محروم می‌سازند. آنهایی که در فقر و پریشانی به سر می‌برند، برای رهایی خویش از وضع موجود، به صله رحم روی می‌آورند.

۴-۱-۱۴. افزایش جمعیت

امام علی (ع) و همسرشان فاطمه (ع) فرموده اند: «فرض الله... و صَلَةُ الرَّحِمِ مَنَّمَةٌ لِّلْعَدَدِ؛ خداوند، صله رحم را برای زیاد شدن نفوس واجب کرده است» (علی بن ابی طالب، ص ۵۱۲، ش ۲۵۲؛ صدوق، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۵۶۷، ح ۴۹۴۰، مجلسی، ج ۷۴، باب ۳، ح ۲۳). با تأمل در احادیث در می‌یابیم که قطع رحم سبب کاهش جمعیت می‌شود. وقوع حوادث و بلاها، عقیم شدن رحم‌ها و در نتیجه، انقطاع نسل از جمله پی آمدهای قطع رحم است.

۴-۲. صله رحم و آثار آن در نظام آخرت.

ثوابها و عقابهای نظام آخرت قابل تفکیک از نظام دنیا نیست، بلکه بازتاب و رابطه عینیت، با چگونه زیستن در دنیا دارد. با پابندی به «صله رحم» و آثار چهارده گانه آن در دنیا، به گونه طبیعی آثار ذیل در نظام آخرت بر آن مترتب است:

۴-۲-۱. آسان گیری هنگام فرارسیدن مرگ

امام سجاد (ع) خطاب به ابو حمزه فرمود: «إِذَا أُرِدْتَ أَنْ يَطِيبَ اللَّهُ مِيتَتَكَ... يَوْمَ تَلْقَاهُ فَعَلَيْكَ بِالْبِرِّ وَصَدَقَةُ السَّرِّ وَصَلَةُ الرَّحِمِ؛ اگر دوست داری که خداوند مرگ تو را نیکو مقرر کند: نیکی کن و در خفا صدقه بده و صله رحم به جای آور» (ابو حمزه ثمالی، ص ۷۷؛ ابن فهد حلی، ص ۹۱؛ مجلسی، ج ۹۳، ص ۱۵۹، ح ۳۷).

امام صادق (ع) نیز فرمود: «کسی که دوست دارد خدای متعال، سختی‌های مرگ را بر او آسان سازد، نسبت به خویشان و نزدیکان و پدر و مادر، نیکوکار باشد. اگر چنین بود، خدای متعال سختی‌های مرگ را بر او آسان می‌کند» (قمی، ۱۴۳۰، ج ۲، ص ۵۵۳).

۴-۲-۲. بخشش گناه

امام علی بن الحسین (ع) خطاب به شاگرد خود فرموده اند: «إِذَا أُرِدْتَ أَنْ... يَغْفِرَ لَكَ ذَنْبِكَ يَوْمَ تَلْقَاهُ فَعَلَيْكَ بِالْبِرِّ وَصَدَقَةِ السَّرِّ، وَصَلَةِ الرَّحِمِ فَإِنَّهُنَّ يَزِدُّدْنَ فِي الْعَمْرِ، وَيَنْفَعِينَ الْفَقْرَ، وَيُدْفَعْنَ عَنِ صَاحِبَيْهِنَّ سَبْعِينَ مِائَةً سُوءًا؛ اگر دوست داری که خداوند گناه تو را در روز قیامت ببخشد، نیکی کن و در خفا صدقه بده و صلّه رحم به جای آور که این امور افزایش دهنده عمر، نافی فقر، و دافع هفتاد مرگ ناگوار است» (ابو حمزه ثمالی، ص ۷۷؛ ابن فهد حلی، ص ۹۱؛ مجلسی، ج ۹۳، ص ۱۵۹، ح ۳۷).

۴-۲-۳. پاداش فراوان

رسول اکرم (ص) فرمود: «کسی که با هدف اجابت دعوت ارحام خود به سوی ایشان می رود، خداوند پاداش صد شهید به او اعطا خواهد کرد و اگر چیزی از او درخواست کنند و او با مال و جان خود، در راه برآوردن آن گام نهد، برای هر قدمی که برمی دارد، چهل میلیون حسنه خواهد داشت و چهل میلیون درجه به درجه های معنوی او افزوده می شود و با این کار، گویا صد سال خدا را عبادت کرده است» (مجلسی، ج ۷۶، باب ۶۷، ح ۳۰). رسول خدا (ص) همچنین فرمود: «پاداش صدقه ده برابر؛ پاداش قرض هیجده برابر، پاداش صلّه با دوستان بیست برابر و پاداش صلّه ارحام، بیست و چهار برابر است» (مجلسی، ج ۷۶، باب ۶۷، ح ۶۲). امام علی (ع) نیز می فرماید: «کسی که خود یا مالش را در راه صلّه رحم و خدمت به خویشان به کار می گیرد، خداوند پاداش صد شهید را به او اعطا می کند و برای هر قدمی که در این راه برمی دارد، چهل هزار حسنه به او داده می شود و چهل هزار گناه از گناهان او پاک و به همین میزان بر درجات معنوی او افزوده می شود و هفتاد حاجت از حوایج دنیوی او برآورده می شود» (مجلسی، ج ۷۶، باب ۶۷، ح ۱).

۴-۲-۴. آسان شدن حساب رسی قیامت

رسول اکرم (ص) در این باره می فرماید: برّ الوالدین و صلّه الرحم، تهوّن الحساب؛ نیکی کردن به پدر و مادر و صلّه رحم، حساب رسی روز قیامت را آسان می کند» (مجلسی، ج ۷۴، باب ۲، ح ۹۶). امام علی (ع) نیز خطاب به یکی از یارانش می فرماید: «ای ابا محمد، آیا می دانی که صلّه رحم، حساب رسی روز قیامت را آسان می کند» (همان، ج ۴۷، باب ۳۱، ح ۱۴). در حدیثی از امام صادق (ع) نیز آمده است: «ان صلّه الرحم تزکّی الأعمال و تنمی الأموال و تیسّر الحساب؛ صلّه رحم، اعمال را پاک؛ اموال را افزون؛ حساب رسی قیامت را آسان می کند» (کلینی، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۳؛ مجلسی، ج ۷۴، باب ۳، ح ۴۹).

۴-۲-۵. راه یابی به بهشت

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «شش عمل است که هر کس یکی از آنها را انجام دهد، در روز قیامت به نفع او احتجاج خواهند کرد تا او را وارد بهشت کنند و به خداوند عرضه می دارند: خدایا! این بنده ای است که در دنیا مرا به جای آورده است. آن شش عمل عبارتند از: نماز؛ زکات؛ حج؛ روزه؛ ادای امانت و صلّه رحم» (مجلسی، ج ۶۹، باب ۳۸، ح ۲۰). همچنین می فرماید: «در بهشت، درجه ای است که تنها امام عادل یا کسی که بسیار اهل صلّه رحم باشد یا فرد عایله مندی که بر مشکلات ناشی از آن صبر کند، به آن دست می یابد» (همان، ج ۷۴، باب ۳، ح ۹). مسئولیت پذیری، ایثارگری، احیا و تثبیت ارزش های متعالی و تلاش برای عینیت بخشی به آموزه ها و سنت های اجتماعی با هدف ایجاد بسترهای فرهنگی و شکوفایی روابط سالم جامعه انسانی، مهم ترین جلوه های اعتقادی، روانی و اجتماعی صلّه رحم است. نیز از این رهگذر سعادت مندی فرد و امکان دست یابی او به بهشت جاویدان فراهم می شود.

۵. نتیجه گیری

در این مقاله و جستار پژوهشی، سخن طراح و مهندس انسان را در قرآن در حوزه «صله ارحام»، کاویده ایم و همینگونه سخنان انسان شناسان بزرگ - پیامبر و امامان معصوم - را در بیان آثار مثبت و منفی صله و قطع ارحام را در نظام دنیا و آخرت، تبویب و تجزیه و تحلیل کرده ایم. این نکته را تأکید می‌کنیم که ثوابها و عقابهای نظام آخرت قابل تفکیک از نظام دنیا نیست، بلکه بازتاب و رابطه عینیّت با چگونه زیستن در دنیا دارد. با پایبندی به «صله رحم» و آثار چهارده گانه آن در دنیا، به گونه طبیعی، آثار پنج گانه در نظام آخرت بر آن مترتب می‌شود.

امور ذیل باید مورد توجه قرار گیرد:

۱. توجه به نزدیکان و دید و بازدید از اقوام و آشنایان، یکی از زیباترین و با ارزش ترین کارهای اخلاقی و دینی است که طراوت و زیبایی خاصی به زندگی‌ها می‌بخشد و کارکرد مهمی در زندگی فردی و اجتماعی به دنبال دارد. صله رحم و برقراری ارتباط با ایشان یکی از راههای مهم ابراز محبت، مهرورزی، ابراز وجود، تخلیه خود و کاهش اضطراب، به حساب می‌آید. بعلاوه هیچ انسانی بی نیاز از آگاهی و تجربه بیشتر نیست، بلکه همواره باید بکوشد تا به دانش و تجربه‌های خود بیفزاید تا حرکت در مسیر پیشرفت‌های مادی و معنوی، برای او آسان تر باشد. از جمله کارهایی که نقش بسزایی در افزایش دانسته‌های آدمی دارد، صله رحم است. هر یک از آنان با توجه به شرایط سنی، شغلی، فرهنگی و تحصیلی خویش، اطلاعات مخصوصی دارند که شاید دیگری چیزی درباره آن نمی‌داند و بدین گونه، صله رحم تأثیر شگرفی بر ارتقای علمی و فکری و تجربی افراد خواهد گذاشت. افزون بر همه اینها، مطلع شدن از مشکلات یکدیگر به منظور رفع آنها، فایده دیگر صله رحم است.

۲. برای تقویت و گسترش فرهنگ صله رحم، سزاوار است با شناسایی و برطرف نمودن آسیب‌های پیش روی آن، موجبات بهره‌مندی از برکات این واجب دینی را فراهم نماییم. با توجه به پیامدهای مثبت و منفی‌ای که بر انجام دادن و ندادن آن مترتب است، مطمئناً اگر کسی به درستی متوجه حقیقت و آثار این واجب الهی شود، نمی‌تواند به راحتی تسلیم شرایط، سوء تفاهمات و ناخوشایندی‌هایی شود که کم و بیش در روابط پیش می‌آید و تمام تلاش خود را بکار خواهد گرفت که پیوندها قطع نشود و با رفتارهای نامناسب اقوام با بزرگواری و اغماض برخورد خواهد کرد بنابراین: «کاری نکنیم که اگر شرایطی برای عادی شدن روابط مهیا شد، نتوانیم اقدام کنیم.» به این دلیل که آن‌ها قطع ارتباط کرده‌اند، ما قطع ارتباط نکنیم و البته این به معنای زیر پا گذاشتن عزت نفس نیست، بلکه متناسب با شرایط و با رویکرد آشتی طلبی، اقدامات صورت پذیرد. بسیاری از اختلافات نتیجه سوء تفاهمات است، از این جهت باید سعی کنیم ریشه سوء تفاهم را شناسایی و بدون اینکه بخواهیم مقصر را پیدا و یا تعیین کنیم، صرفاً برای حفظ صفا و صمیمیت، حقیقت و ریشه‌ها را برای دیگران بیان کنیم. «د: اگر شرایطی برای عادی شدن روابط مهیا شد، ما اقدام کنیم و مطمئن باشیم این کار به عزت دنیا و آخرت ما خواهد افزود.» ه: اگر آنان قطع رحم کردند، ما از آنان قطع نکنیم و با یک تلفن یا فرستادن یک هدیه یا پیام آن را استمرار دهیم.

۳. با اینکه صله ارحام در اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد، ولی جای گفت‌وگو نیست که انجام هر فریضه‌ای، مشروط به این است که مسائل مهم‌تر از آن از بین نرود، موضوع صله رحم نیز از این قانون، مستثنا نیست. هرگاه ارتباط و رفت و آمد با کسانی که در مسیر زندگی خود مقررات مذهبی را رعایت نمی‌کنند، سبب شود که آنان در وضع زندگی خود تجدیدنظر کنند و کم کم به اصول و موازین مذهبی، پایبند شوند و یا لاقلاً این رفت و آمد اثر سوئی در روحیه خود انسان و وضع خانواده او نگذارد، در این صورت رعایت پیوند خویشاوندی لازم است و باید این فریضه الهی را انجام داد. ولی در موارد نادر، اگر بر عکس به جای اینکه انسان در روحیه آن‌ها اثر بگذارد، معاشرت با آنان سبب شود که انسان تحت تأثیر افکار و روحيات فاسد و زندگی آلوده آنان

قرار گیرد، در این صورت چون سعادت او در خطر است، ناچار باید این فریضه را به خاطر یک امر مهم به طور موقت، ترک گوید.

منابع و مصادر

قرآن حکیم.

- آمدی، عبدالواحد، ۱۳۶۶، غرر الحکم و درر الکلم، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی .
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد، ۱۳۶۷، النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۳۶۳ ش، تحف العقول عن آل الرسول (ص) ، چاپ دوم، قم، مؤسسه النشر الإسلامی .
- ابن فهد حلی، احمد. عدة الداعی ونجاح الساعی، تحقیق: احمد موحدی قمی، قم، مکتبه وجدانی.
- أبو حمزة ثمالی، ثابت بن دینار، ۱۴۲۰ - ۱۳۷۸ ش، تفسیر أبی حمزة الثمالی، چاپ اول، قم، دفتر نشر الهادی.
- ام. رابین دیماتئو، ۱۳۹۲، روانشناسی سلامت، ترجمه سیدمهدی موسوی اصل و همکاران، چاپ پنجم، تهران، انتشارات سمت .
- حایری، مرتضی، ۱۳۶۵، صلوة الرحم و قطیعتها، چاپ اول، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- حراملی، محمد بن حسن، ۱۳۹۱ق، وسایل الشیعة، چاپ چهارم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- حویزی، عبد علی، ۱۴۱۵، تفسیر نور الثقلین، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- دستغیب، سید عبدالحسین، ۱۳۹۱، گناهان کبیره، چاپ بیست و هشتم، قم، انتشارات اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، مؤسسه لغت نامه دهخدا.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۰۴، المفردات فی غریب القرآن، چاپ دوم، تهران، دفتر نشر کتاب.
- شاملو، سعید، ۱۳۸۶، بهداشت روانی، چاپ نوزدهم، تهران، انتشارات رشد.
- شرف الدین، سیدحسین، ۱۳۷۸، تحلیلی اجتماعی از صله رحم، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی .
- شعاری نژاد، علی اکبر، ۱۳۹۲، روان شناسی رشد، چاپ بیستم، تهران، انتشارات اطلاعات.
- صدوق، محمد بن علی، ۱۴۱۷ق، الأمالی، چاپ اول، قم، مؤسسه البعثة .
- صدوق، محمد بن علی، ۱۳۶۲ ش، الخصال، چاپ اول، قم، مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسین .
- صدوق، محمد بن علی، صفات الشیعة، بی تا، تهران، کانون انتشارات عابدی .
- صدوق، محمد بن علی، ۱۴۰۴، من لا یحضره الفقیه، چاپ دوم، قم، مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسین.

- طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۹۴/۱۹۷۴م، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طبرانی ، سلیمان بن احمد ۱۴۱۵ - ۱۹۹۵ م ، المعجم الأوسط، القاهرة، دار الحرمين للطباعة والنشر والتوزيع.
- طبرسی، علی، ۱۴۱۸، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، چاپ اول، قم ، انتشارات دارالحديث.
- علی بن ابی طالب، ۱۳۸۷، نهج البلاغه (صبحی صالح)، چاپ ششم، تهران، انتشارات اسوه.
- فیض کاشانی، محمد بن مرتضی، ۱۴۰۴ق، المحجۀ البيضاء فی تهذیب الاحیاء، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۵ ش، الکافی، چاپ چهارم، طهران، دار الکتب الإسلامیة.
- لیثی واسطی، علی بن محمد، ۱۳۷۶، عیون الحکم والمواعظ ، چاپ اول، قم، انتشارات دارالحديث.
- متقی هندی، علی، ۱۴۰۹ - ۱۹۸۹ م ، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله.
- مجلسی ، محمد باقر، ۱۴۰۳، بحار الأنوار ، چاپ دوم، بیروت ، مؤسسه الوفاء.
- محمدی ریشه‌ری، محمد، ۱۳۶۲، میزان الحکمه، چاپ اول، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
- مهرآرا، علی اکبر، ۱۳۷۳، زمينه روان شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات مهرداد.
- نراقی، محمد مهدی، بی تا ، جامع السعادات، چاپ چهارم، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- نوری ، میرزا حسین، ۱۴۰۸ - ۱۹۸۸ م، مستدرک الوسائل، چاپ دوم، بیروت، مؤسسه آل البيت (ع) لإحياء التراث.